

PÅ RÅBEAFSTAND AF MARXISMEN

Et bidrag til kritik af kritikken af kritikken (Latour, Foucault, Marx)

Adorno: Vi skal ikke opgive den marxistiske terminologi. Horkheimer: Vi har ikke andet. Men jeg ved ikke, hvorvidt vi skal bevare den.

— *Theodor W. Adorno & Max Horkheimer (47)*

"Med en hammer (eller en forhammer) i hånden kan du en række forskellige ting: rive en væg ned, ødelægge idoler, latterliggøre fordomme, men du kan ikke reparere ting, tage vare på noget, genmontere og sy noget sammen igen" (475). Således skriver den franske videnskabssociolog Bruno Latour i teksten "An Attempt at a 'Compositionist Manifesto'" fra 2010 i *New Literary History*. Latour bruger hammeren som synonym for kritik. Problemet med kritik – og med kritik mener Latour en blanding af oplysningstænkning og forskellige senere kontinentale omlægninger af denne som Nietzsche og psykoanalysen, men først og fremmest marxismen i dens forskellige variationer fra Marx selv til kritisk teori og situationisme, Althusser, mv. alt inklusive – er ifølge Latour, at kritik kun er en destruktiv gestus. Du kan ødelægge og rive ned, men du kan ikke reparere noget, og du kan slet ikke skabe noget nyt eller sætte tingene sammen på en ny måde. At en hammer faktisk godt kan bruges til at reparere noget, lader vi ligge. Pointen er, at for Latour er kritik en destruktiv aktivitet, hvor kritikeren ikke gør andet

end reducere og pille fra hinanden. Derfor foreslår han at erstatte kritik med, hvad han kalder "kompositionisme" [*compositionism*], der på en helt anden måde end kritik formår at "sætte ting sammen (på latinsk *componere*), samtidig med at deres heterogenitet bevares" (473-474).

Problemet med kritik og især den marxistiske kritik er ifølge Latour, at den er rent negativ. Derudover er den også afhængig af en problematisk idé om en sand virkelighed, den virkelige virkelighed, som skal synliggøres og bringes frem i lyset af kritikeren i den destruktive analyse. "Med kritik kan du aflive, afsløre, løfte sløret, men kun for så vidt som du gennem denne kreative destruktionsproces etablerer en privilegeret adgang til virkelighedens verden bagved fremtrædens slør" (Latour, "An Attempt" 475). Kritikken abonnerer på forskellige dybdemodeller, som alle reducerer virkeligheden til éndimensionale årsag-effekt-forhold. Den er således ifølge Latour en form for teoretisk imperialism, hvor alt underkastes det centrale punkt, eksemplarisk med marxismens reduktion af alt til økonomi, jævnfør Engels' og senere Althussers diktum "økonomien er bestemmende i sidste instans" (Althusser, *For Max* 105).¹ Den kritiske analyse er således kendetegnet ved en problematisk forestilling om en anden, mere virkelig realitet bagved fænomenerne, 'i virkeligheden er det økonomiens love, der styrer det hele'. Men der er ikke nogen verden bagved; som Latour formulerer det, "spørgsmålet er, om det sociale kan gensesamles", (Blok & Jensen 237) og derfor skal vi afvikle den transcendent kritik til fordel for en "immanent" og "diplomatisk" analyse af verden og dens komplekse fænomener (Latour, "An Attempt" 474); en "tentativ og forsigtig progression", hvor alle fænomener, såvel menneskelige som ikke-menneskelige ting, alle former for fysisk materiale, forstås som ligeværdige aktører, der har

1 Det er selvfølgelig vigtigt at huske på, at hverken Engels eller Althusser abonnerer på en simpel basis-overbygningsmodel, som Latour skyder Marx og marxismen i skoene, hvor overbygningen er en afledt effekt af den økonomiske praksis. Som Althusser pointerer i opposition til enhver 'økonomistisk' udgave af marxismen, hvor alle samfundsfænomener reduceres til 'økonomi', er der tværtimod tale om, at de forskellige praksisser er relativt autonome i forhold til hinanden med hver deres specifikke udvikling. Økonomien er bestemmende i sidste instans, men "hverken tidligt eller sent slår den isolerede time for den 'sidste instans'" (Althusser, *For Marx* 107).

effekter på andre ting (Latour, "An Attempt" 475). Alt er naturligvis ikke lige effektivt, det kinesiske kommunistparti påvirker flere ting end en tegning af en tændstikfigur i en kinesisk skoledrengs notesbog, men alt er lige virkeligt, og selv tændstikfiguren i notesbogen har en effekt, har en eller anden emotionel resonans i drengens hjerne.²

Vi skal erstatte kritikkenes destruktion med kompositionismens diplomati. Det handler om at gøre op med kritikkenes 'idealisme', dens forsøg på at udnævne en sfære til den vigtigste, det være sig det ubevidste, sproget eller økonomien. Ifølge Latour har vi en pluralitet af lige virkelige og lige vigtige hybride objekter, hvor tingene er noget i kraft af de relationer eller netværk, de indgår i, der er således ikke nogen immanente egenskaber i objekterne, men i stedet en konstant opståen og distribution af egenskaber i netværk og processer. I stedet for kritikkenes metafysik foreslår Latour, hvad vi kan kalder en art flad eller konkret ontologi, hvor alle ting er eller snarere gør lige meget, der er ikke noget, der er vigtigere, mere komplekst eller virkeligt end noget andet.³

POST-KRITIK

Latours drillende kritik af kritikken og i særdeleshed af marxismen, hans formaning om at besinde sig på verdens sammensatte karakter, der ikke skal underordnes under et grandiost kritisk projekt, er udtryk for en bredere afvisning af den kritiske position, der har vundet frem siden midten af 1970'erne i Vesten, og som har haft hegemonisk status inden for den politiske offentlighed såvel som den akademiske i mere end tre årtier. Den følgende tekst er et forsøg på at kortlægge (dele af) denne udvikling med særligt fokus på kritikken af marxismen, for som det fremgår af Latour, er det ganske ofte marxismen, der kommer til at eksemplificere den kritiske

2 Eksemplet med det kinesiske kommunistparti og tegningen er hentet fra Graham Harman (178).

3 I forlængelse af Manuel DeLanda er flad ontologi en betegnelse for en vægning ved at behandle nogle objekter som mere virkelige (eller vigtige) end andre. Som Latour formulerer det (mindst fem gange) i *Irréductions*: "Intet er i sig selv hverken reducerbart eller irreducerbart til noget andet" (Latour, *Irréductions* 263, 274, 277, 286, 320).

position og alle dens iboende problemer. Kortlægningen finder sted med henblik på at bidrage til en materialistisk kritik af kritikken af kritikken. Jeg starter med Latour og hans kompositionistiske kritik af kritikken og bevæger mig videre til Foucaults forestilling om kritik som mindre styring og forsøger undervejs at skabe en historisk kontekstualisering af kritikken af kritikken, der ender ud i et argument for nødvendigheden af at supplere, hvad jeg med en meget bred beskrivelse kalder de kulturorienterede teorier med et fornyet fokus på kapitalismens materielle transformationer. Den underliggende tese er, at den marxistiske økonomikritik må være et essentielt element i en kritisk analyse af enhver historisk situation, stor eller lille. Der er sket meget, siden Marx udviklede kritikken af den politiske økonomi, men vi er stadigvæk konfronteret med de grundlæggende modsætninger, som Marx pegede på. Det er derfra, vi må (gen)starte kritikken (og foretage en kritisk analyse af kritikken af kritikken).

Latours kritik af kritikken er et udtryk for en mere generel tendens. Det er blevet almindeligt at affeje kritik ikke mindst i dens marxistiske inkarnationer. Selv inden for humanistiske discipliner, der ellers nærmest per definition historisk har defineret sig som kritiske på den ene eller den anden måde, om ikke andet qua deres genstandsfelt – litteratur-, kunst- og kulturfagenes objekter er per definition på én og samme tid afvisende og bekræftende over for det moderne kapitalistiske samfund, kunstens relative autonomi er et udtryk for en kompleks hinsides/inden i-figur, der udstyrer kunst (på institutionsniveau og som enkeltværk) med et kritisk potentiale, der imidlertid aldrig med en hegeliansk formulering kan virkeliggøres – er det en nærmest obligatorisk gestus at fraskrive sig den kritiske position. Som den amerikanske litteraturhistoriker Rita Felski formulerer det i forlængelse af Latour, så "leder kritikeren efter meninger, der er utilgængelige for såvel forfattere som almindelige læsere og viser tekstens delagtighed i sociale forhold, som den forsøger at benægte eller dementere" (Felski 574). Felski er træt af denne 'mistankens hermeneutik', der altid forsøger at analysere tekster i forhold til historisk specifikke magtforhold, og plæderer for at læse tekster som ikke-menneskelige aktører.

I dag er kritik og ikke mindst materialistisk eller marxistisk kritik forlenet med konnotationer som anakronistisk, farlig, paranoid, unødvendig og hysterisk. Det er blevet en art *common sense* i Gramscis forstand,

at kritik er for meget. Som den amerikanske filosof Richard Rorty lettere resigneret, men lakonisk formulerer det, er kritik simpelthen bare ikke rigtig længere "al balladen værd" (Rorty 232).⁴ Det har vist sig, fortsætter Rorty, at det bare ikke rigtigt fungerer at kritisere det eksisterende, som marxismen forsøgte at gøre det i hundrede år, og det er derfor bedre bare at udbedre det kapitalistiske samfunds mangler, altså arbejde inden for rammerne af det eksisterende samfund i stedet for desperat at blive ved med at kritisere og pege hinsides.

Den amerikanske kunsthistoriker Hal Foster skriver i *Bad New Days* fra 2015, at kritik og kritisk teori i såvel smal som bred forstand inden for de seneste 30 år er blevet objekt for omfattende kritik, og i dag afvises kritik som rigid, passé eller en art udenadslære. Som han formulerer det: "Nogle gange bliver denne tilstand kaldt 'post-kritisk', og den ønskes ofte velkommen som en frigørelse fra kritikens begrebslige, historiske og politiske bånd" (Foster 115). Ifølge Foster kan afvisningen af den kritiske position koges ned til tre problemer vedrørende 1) kritikerens positionering, altså kritikerens moralske ret til at udføre kritik og gøre sig til kritiker, 2) kritikerens politiske autoritet, kritikerens ret til at tale for eller på vegne af andre og endelig 3) kritikerens distance, muligheden for at komme på afstand af det kritiserede objekt (Foster 116). Ifølge Foster er en relevant selvkritik af kritikens udsigelsesmæssige kompleksiteter – hvilken videnskabelig status har kritik, og hvornår repræsenterer kritikeren en social gruppe uden blot at bekræfte dens forudgående underkastelse – kammet over i en egentlig afvisning af kritik. Resultatet er, at kritik er forsvundet "selv i reservater som universitetet eller museet" (Foster 115).

I termer ikke ulig Fosters skriver den franske filosof Bernard Stiegler i *Pharmacologie du Front National* fra 2013, at kritik er blevet afløst af 'dekonstruktion' i forskellige varianter, fordi den kritiske position ifølge poststrukturalismen var metafysisk og derfor måtte forlades til fordel for mere affirmative og kreative (læse)strategier. Som Derrida-elev er Stiegler sympatisk indstillet over for dekonstruktionen af kritikens metafysiske (u)mulighedsbetingelser, men han er bange for, kritikkritikken er endt

4 Der er en (bevidst eller ubevidst) henvisning til Butlers vigtige udgivelse, *Gender Trouble*, i Rortys formulering.

med at aflive kritikken. Konsekvensen er, at vi nu ifølge Stiegler lever i en periode kendetegnet ved "de intellektuelles stilhed" (Stiegler, *États de choc* 146). Det er et alvorligt problem ifølge Stiegler, der taler om "venstretænkningens ideologiske nederlag", da den har overladt spørgsmålet om indretningen af samfundet til, hvad han kalder "ultraliberalismen", der er i færd med at forvandle alle kulturelle, sociale og politiske forhold til en tom markedstænkning, for hvilken den menneskelige hjerne er intet andet end en skærm, hvorpå der kan projiceres reklamer for den kapitalistiske vareøkonomis produkter. (Stiegler, *Pharmacologie du Front National* 25).⁵ Stieglers eget forsøg på at foretage en kritisk analyse af den symbolske misere er nok ikke nogen løsning – analysen af underkastelsen, teknologiens selvstændiggørelse og objektivisering af mennesket dramatiseres voldsomt hos Stiegler – men hans diagnose af situationen og kritikken af kritikken er ikke mindre korrekt af den grund.

KRITIK HINSIDES KRITIK (KRITIKKENS FETICHISME)

Det er ikke første gang, at Latour artikulerer en kritik af den kritiske position og i særdeleshed af marxismen. Eksemplarisk kom denne kritik til udtryk i teksten "Why has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern" fra 2004 i *Critical Inquiry*, hvor Latour plæderer for en afsked med den kritiske position, der ifølge ham både er uholdbar og for længst reelt er 'løbet tør for damp', deraf titlen. Som han formulerer det

5 Vi er ifølge Stiegler vidner til en symbolsk misere, hvad han kalder et tab af individualisation, der betyder, at individets særpræg og særegenhed slettes. Det sker, fordi den enkelte ikke deltager i produktionen af symboler (koncepter, ideer og håndværksmæssig kunnen), men til gengæld er blevet forvandet til en art permanent landingsbane for en uendelig mængde opfordringer til konsum. Subjektivitet produceres i dag af industrielt produceret mikroelektronik. Som det opsummeres af den tidligere direktør for den mest sete tv-kanal i Frankrig, TF1, Patrick Le Lay: "Det, som vi sælger til Coca-Cola, er tid i den disponible menneskehjerne" (Stiegler, *De la misère symbolique* 15). Lays udsagn er ifølge Stiegler det perfekte udtryk for, at der har fundet en annullering sted af den menneskelige sensibilitet. Marketingsindustrien har koloniseret den menneskelige bevidsthed. Æstetikken er blevet objekt for en systematisk industriel udbygning, som har som eksklusivt mål at udvikle forbrugsmarkeder.

på sin karakteristisk drillende, lidt karikerende facon, hvor han på én og samme tid spøgefuldt påpeger kritikkens voldelige og destruktive diskurs og polemisk (u)bevidst selv mimer den: "Generaler er altid blevet beskyldt for at komme en krig for sent, især franske generaler, og især i dag. Ville det være så overraskende, hvis intellektuelle også var kommet en krig for sent, en kritik for sent, især franske intellektuelle, især i dag? Det er trods alt længe siden, at selve termen avantgarde – den proletariske og den kunstneriske – forsvandt, skubbet til side af andre kræfter, opslugt af bagtroppen eller måske gået i stå med bagagetøget. Vi kan stadigvæk opleve en kritisk avantgardes bevægelser, men er ånden ikke forsvundet?" (Latour, "Why has Critique Run out of Steam" 225-226) Latour affærdiger såvel den politiske som den kunstneriske avantgarde og sammenligner intellektuelle med afdankede generaler, der lægger store planer, men ustandseligt bliver løbet over ende eller begår taktiske fejl, som de franske generaler i 1870 og Første og Anden Verdenskrig gjorde det. Samtidig indtager han selvfølgelig selv positionen som den nye marskal på slagmarken, den eneste overlevende, der på én og samme tid lægger kritikken i graven og genaktualiserer den som en ny diplomatisk aktivitet. Latour maler et billede af en gruppe indbildte intellektuelle, som lægger planer uden at have nogen fornemmelse for verdens kompleksitet eller for, hvordan tingene er forbundet. Den intellektuelle og kritikeren, for Latour glider de sammen og suppleres af såvel avantgardekunstneren som den militante og den revolutionære, indtager en ophøjet position, der tillader dem at afsløre andres fetichistiske begær og gennemskue de bagvedliggende lovmæssigheder i verden. Problemet er blot ifølge Latour, at den intellektuelle ikke er i stand til eller ikke vil vende sit antifetichistiske blik mod sig selv og dermed paradoksalt nok ender med at gøre det antifetichistiske blik til en fetich, netop kritikken og den kritiske udsigelsesposition er unddraget analyse. Dét er kritikkens blinde punkt ifølge Latour – hvorved den kritiske aktivitet viser sig at være mindst lige så naiv, som den påstår, at alle andre er det. Den antifetichistiske gestus er selv blevet til (har hele tiden været) en fetich.

Problemet med kritikken er for Latour med andre ord paradoksalt nok, at den ikke er kritisk nok, idet den holder fast ved sig selv og den kritiske udsigelsesposition, som aldrig underkastes analyse. Denne hinsides/inden i kritikken eller Latours (post)kritik, ifølge hvilken vi skal hinsides

kritikken, fordi kritikken ikke er kritisk nok, kommer til syne i Latours egen glæde ved at (gen)bruge kritikkens semi-militariserede sprog, hvorved Latour sprogligt indskriver sig i kongerækken af kritiske tænkere, idet han afvikler kritikken.⁶ "Det er derfor, du uden at kunne se nogen modsætning samtidigt kan være 1) antifetichist i forhold til alt, du ikke tror på – først og fremmest religion, populærkultur, kunst, politik etc., 2) uforbederlig positivist i forhold til alle de videnskaber, du tror på – sociologi, økonomi, konspirationsteori, genetik, evolutionær psykologi, semiotik, du kan selv vælge dit foretrukne studieområde, og 3) helt igennem solid realist i forhold til det, du virkelig holder af, og det kunne meget vel være kritik, men også maleri, fuglekiggeri, Shakespeare, bavianer, proteiner etc." (Latour, "Why has Critique Run out of Steam" 241).

Det er tid til at lade kritikken finde hvile i historien. Den fungerede aldrig. I stedet skal forskeren "komponere situationer" med andre anfægtede aktører. Latour har imidlertid visse besværligheder med at realisere den anti-idealistiske og diplomatiske kompositionisme, den flade ontologi, han plæderer for, og der er nogle processer, som, når det kommer til stykket, ikke gør helt så meget som alle de andre, som konsekvent forsvinder ud af den kompositoriske analyse. Og det er naturligvis processer eller forhold, som den kritiske position fokuserede på og kortlagde. Ikke mindst marxismen. "Det siges ofte, at kapitalismen var en radikal nyhed, et uhørt brud, en deterritorialisering, der gik hele vejen. Som altid er forskellen mystifikation. Ligesom Gud, eksisterer kapitalismen ikke. Der er ikke nogen ækvivalenter, de skal skabes, og de er dyre, de rækker ikke langt og de holder ikke længe. Det bedste, vi kan gøre, er at fremstille udvidede netværk. Kapitalismen er stadigvæk marginal selv i dag. Snart vil folk opdage, at den kun er universel i hovederne på dens fjender og tilhængere" (Latour, *Pasteur* 264). Kapitalismen eksisterer faktisk ikke, den er blot resultatet af en projektion, den er ifølge Latour – der ironisk parafraserer et marxistisk eller pseudomarxistisk vokabularium: mystifikation, pris, ækvivalent – en art tankespind, holdt oppe af den formodentlig lige så fiktive klassekamps

6 Han formulerer det selv på følgende vis: "Det er ikke et angreb, det er snarere sådan, at jeg sniger mig ind til en fest. [...] Jeg sniger mig bare ind og er ondskabsfuld" (Blok & Jensen 237).

modstandere. Som den sydafrikanske antropolog Hylton White skriver, kan Latour ikke se de objekter, der er lige foran ham: varer, der forbinder menneskelig handlen på en ikke-subjektiv måde (White 680). Latour formulerer sin kritik af marxismen ved hjælp af bestemte metaforer – ækvivalenter, de er dyre, etc. – og latterliggør på den måde kritikken af den politiske økonomi, der har misforstået det hele og ikke er klar over, at kapitalismen kun eksisterer som makroforklaring og stridsobjekt takket være en alliance mellem dens modstandere og tilhængere. Begge grupper tror fejlagtigt, at kapitalismen er en helhed og overser, at kapitalismen reelt kun er lokal i sine effekter. Bag Latours ironiserende gestus finder vi reelt en afvikling af den kritiske position og en svært problematisk accept af kapitalismen. Den relevante kritik af mestersignifianter som økonomi qua fokus på netværk tenderer til at åbne for objektets forsvinding, hvor fænomener som kapitalisme erstattes af så komplekse netværk, at der ikke længere er noget at analysere eller rette sin kritik imod. Alle objekter er jo lige virkelige, og vi skal ikke forsøge at hierarkisere dem. Så ud med kapitalismen som objekt for kritisk analyse.

Dermed kammer Latours kritik af kritikken over i en problematisk affirmation af det eksisterende. Kapitalismen opløses i en pluralitet af processer. Han zoomer så langt ind, at økonomien bliver til "pixels". Som han formulerer det: "Økonomien består af små aggregater, samlinger, nye hybride former" (Latour i Kastrissianakis, "Re-public re-imaging Democracy"). Dette fokus på objekternes hybriditet, at eksempelvis betragte økonomien som pixels, muliggør en af-naturalisering af økonomien, hvad vi med Roland Barthes kan kalde en afmytologisering, hvorved økonomien potentielt gøres til et spørgsmål om politisk handling/strid (i kølvandet på finanskrisen er det nødvendigt at forholde sig kritisk til forestillingen om kapitalismen som et overdimensioneret monstrøst regime, det er alt for stort og omfattende at gøre noget ved). Men problemet er imidlertid, at i hænderne på Latour sker der snarere det, at økonomien helt forsvinder som analyseobjekt og erstattes af en kompleksitet, der er hinsides nogen form for analyse og konklusion, og derfor hinsides enhver (teoretisk og praktisk) intervention. Som Althusser ville formulere det: Er forsvundet: kapital, kapitalisme, økonomi, arbejde-kapital, klassekamp, etc. Dukker op: Aggregater, samlinger, netværk, hybride former (Althusser, "Om ideologi-

ske statsapparater" 56). For tenderer Latours pixels reelt ikke til at blive så små, at muligheden for et brud helt forsvinder? Det, der synes at stå tilbage, er med andre ord en meget reduceret forestilling om kritisk analyse og politisk handling, som vi vel næsten dårligt kan kalde mikropolitik i Deleuzes forstand. Latour selv taler om, at der er sket en pixelering af økonomien, en fragmentering af økonomien og det politiske. Og han betragter denne udvikling som positiv, det er godt, der er sket en fragmentering af økonomien, så vi ikke længere tror, vi kan overskue den, som Marx forsøgte, vi kan ikke fremstille super-objekter. Det er positivt for Latour, nu kan vi zoome ind og betragte hver enkelt pixel. Men dermed er vi også hinsides ethvert forsøg på at zoome ud – der er ikke nogen, der har sagt, det er nemt at zoome ud og totalisere, men det betyder måske ikke nødvendigvis, at vi bare skal lade være og bejæ den tilsyneladende opløsning eller kompleksitetsøgning – med Latour har vi med andre ord lagt enhver forestilling om kritik bag os. Og dermed forsvinder muligheden for en politisk eller antisystemisk handling også; en strukturel eller mere overordnet kritik er væk. Som den amerikanske historiker Sander Cohen skriver, går vi med Latour fra "analyse til management" (Cohen 65).

Spørgsmålet er samtidig også, som den engelske filosof Benjamin Noys spørger i en kritik af Latour, om den verden af konkrete forskelle, som Latour beskriver og forestiller sig, overhovedet eksisterer, eller er tilgængelig for den kompositoristiske analyse? (Noys 85) Spørgsmålet er, om kapitalismen i dag kun er en udefrakommende logik, som lægger sig oven på en mere konkret verden af forskelle, som Latour skriver?

Allerede Marx og siden stort set alle efterfølgende marxistiske filosoffer beskriver nemlig, hvorledes der er sket en bevægelse fra, hvad Marx kalder formel subsumption, hvor kapitalen overtager en allerede eksisterende arbejdsproces, udviklet af andre og tidligere arkaiske produktionsmåder (eksempelvis når kapitalen opkøber bønderes afgrøder eller handelskapitalen køber varer af husholdningerne og sælger dem videre), til, hvad Marx kalder, reel subsumption, altså en specifikt kapitalistisk produktionsmåde, hvor kapitalen revolutionerer selve arbejdsprocessen som et hele, skaber og kontrollerer selve arbejdsprocessen. Det er en proces, vi kender i forskellige senere varianter, som når Adorno og Horkheimer skriver om kulturindustrien, hvor der sker en økonomisering af kulturen, hvor

kulturen gennemtrænges af økonomiske hensyn og betragtningsmåder, eller når Guy Debord skriver om skuespilsamfundet, hvor varen koloniserer hverdagslivet, hvor der ikke er noget uden for skuespillet.

Påstanden om kapitalens ikke-eksistens kunne måske umiddelbart se ud som en mulighed, som om Latour giver os agens, men hans (af)politisering af økonomien ender snarere med på én gang at gøre det kritiske mulighedsrum for stort og for småt (Noys 86). For stort, fordi han ikke analyserer kapitalens abstraktionsproces, for småt, fordi han ikke analyserer, hvordan der faktisk opstår agens i og mod kapitalismen. Det, Latour ikke kan forstå, er, som Noys skriver, at immanens – vi er i kapitalen – ikke er det samme som total underkastelse og knægtelsen af enhver agens, men snarere betyder, at vi kæmper i og imod kapitalen, der er ikke noget andet terræn, nogen anden slagmark (Noys 86). Det er, hvad Marx og de andre kaldte 'klassekamp', hvor proletariatet er i kapitalen, men mod kapitalen.⁷ På den måde ender Latour med at stå som repræsentant for en tidstypisk reformisme, der er totalt nedskaleret; for hvis kapitalismen slet ikke eksisterer, hvorfor så egentlig lave den om? Vi har at gøre med en kritik, der ikke er en kritik, men som er så lokal, beskeden og diplomatisk, at den ikke udfordrer noget som helst. Kapitalistisk realisme, kan vi med Mark Fishers termer kalde det.

KRITIK SOM SAMTIDSDIAGNOSE

Med sin kritik træder Latour ind i en længere historie, som Latour ikke selv redegør for, hvor kritikken kritiseres. Et af højdepunkterne i omlægning-

7 Med Marx kan vi sige, at kapitalismen er grundlagt på en (klasse)modsætning, der er den sociale relation mellem de, der ejer kapital, og de, der er tvunget til at sælge deres arbejdskraft til den første gruppe. Kapitalismen er således karakteriseret ved en grundlæggende modsætning, en art konfliktuel overlappning mellem to distinkte og dog tæt sammenvævede enheder, kapital og proletariat, hvor den sidste har muligheden for at ophæve kapitalismen og sig selv som kapitalisme-internt fænomen. Klassekampen er en på én gang symmetrisk og asymmetrisk relation mellem klasserne, hvor klasserne i et politisk register er distinkte enheder, sociale grupper, der kæmper mod hinanden, mens klasserne i et økonomikritisk register er et udtryk for "kapitalens selvbevægelse", som Marx skriver i *Kapitalen*.

gen/udviklingen/afviklingen af den kritiske position i et længere historisk forløb er hos Michel Foucault og i hans svært indflydelsesrige teori om kritik, som blev formuleret i eksplicit opposition til marxismen. Foucault adresserede direkte spørgsmålet om kritik i forelæsningsen "Qu'est-ce que la critique" afholdt i 1978 i rammerne af Société française de Philosophie, hvor han gennem en læsning af Kants "Was ist Aufklärung?" fra 1784 udviklede en forestilling om kritik som lydighedens kunst.

Foucaults forelæsning finder sted på et tidspunkt, hvor han er i færd med at revidere sin magtanalyse i retning af et fokus på ledelse eller guvernementalitet, hvor ledelsesmagt er at strukturere andres mulige handlinger, så at sige at styre andres selvstyring, eller lede andres selvledelse, som Foucault formulerer det. I sin forelæsning definerer Foucault derfor kritik som en etisk-politisk attitude, der består i evnen til at blive ledet lidt mindre [l'art de n'être pas tellement gouverné]. I overensstemmelse med Foucaults genealogiske metode skriver han, at den kritiske attitude er opstået som svar på den guvernementalisering, der finder sted i Vesten i løbet af det 15. og 16. århundrede, hvor en tidligere kristen menneskeledelse, hvor præsten drager omsorg for menighedens frelse, sekulariseres og forvandles til statsledelse. Kritik er altså ifølge Foucault et specifikt moderne fænomen, som opstår i samspil med en eksplosion i kunsten at styre mennesker, en eksplosion, der samtidig rejser spørgsmålet om mindre ledelse. Kritik har således at gøre med spørgsmålet om ledelse og mindre ledelse ifølge Foucault, der redegør for, hvorledes der opstår en lang række nye kontrolformer, discipliner og institutioner, der alle har til formål at lede og styre. Som han skriver: "Hvordan lede? Jeg tror, det har været et af de vigtigste spørgsmål for det, der fandt sted i det 15. og 16. århundrede. Et grundlæggende spørgsmål som multiplikationen af alle de mange ledelsesteknikker [les arts de gouverner] var et svar på – den pædagogiske ledelse, den politiske ledelse, den økonomiske ledelse, om du vil – og alle ledelsesinstitutionerne i den brede betydning, som termen ledelse [gouvernement] havde på dette tidspunkt" (Foucault, "Qu'est-ce que la critique?" 36).

Denne eksplosion i ledelsesformer rejser naturligt et spørgsmål om at blive ledet *mindre*, skriver Foucault, som pointerer, at der ikke er tale om en blank opposition, men at det snarere er et spørgsmål om en anden ledelse

eller mindre ledelse, ikke decideret om fraværet af ledelse. Spørgsmålet blev derfor 'hvordan ikke blive ledet på den måde eller efter det princip, med henblik på det mål?' Altså et spørgsmål om kritik af specifikke ledelsesformer, som bliver en realitet på dette tidspunkt i historien. For Foucault er denne 'ikke at blive ledet på denne måde' fremkomsten af den kritiske attitude. Kritik er altså knyttet til spørgsmålet om ledelse og mindre ledelse eller en anden ledelse; og der er en dobbelthed i relationen mellem ledelse og kritik, som det er vigtigt for Foucault at betone, de er både partnere og modstandere, skriver han. Og kritik bliver på den måde at være på vagt over for de nye kontrolformer, der er såvel totaliserende (disciplinerne) som individualiserende (biopolitikken), kritik bliver at forskyde [déplacer] de nye guvernementalitets teknikker.

Foucault indkredser tre historisk specifikke former for kritik, hvad han andetsteds benævner modstandsformer, nemlig filologisk bibelkritik, "hvad er autentisk i de hellige skrifter, det, der virkelig er skrevet i de hellige skrifter"; juridisk kritik af absolutismens statsræson, "hvad er grænserne for retten til at lede"; og endelig kritik af traditionens autoriteter, "ikke at acceptere noget, fordi en autoritet siger, det er sandt" (Foucault, "Qu'est-ce que la critique?" 39). De tre modstandsformer er alle kendetegnet ved det, at de stiller spørgsmål til sandheden og dens magteffekter. Foucault udtrykker det på den måde, at de alle tre vedrører forholdet til subjektet, magten og sandheden. Kritik bliver således til "den bevægelse, hvorigennem subjektet giver sig selv retten til at undersøge sandhedens magtvirkninger og magtens sandhedsdiskurser, kritik, det bliver den frivillige ulydigheds kunst [l'art de l'inservitude volontaire], den refleksive umedgørligheds kunst [indocilité réfléchie]" (Foucault, "Qu'est-ce que la critique?" 39).

Hvad har dette nu med Kant at gøre? Jo, siger Foucault, denne definition af kritik som ulydighedens kunst passer faktisk med Kants definition af oplysning, *Aufklärung*, i en række lejlighedsskrifter, ikke mindst "Was ist Aufklärung?" fra 1783. Oplysning er at påtage sig ansvaret for at bruge sin egen fornuft, skriver Kant, det er at forlade menneskets selvforskyldte umyndighed. Det er med andre ord et spørgsmål om ledelse, skriver Foucault. Det handler om ikke at underlægge sig noget (andet end fornuften), om at erstatte lydighed med fri tænkning. Det er oplysning ifølge Kant. Som altså minder Foucault om den kritiske attitude, han ser dukke

op sammen med den omfattende guvernementalisering af samfundet, der finder sted i Europa fra og med reformationen. Anstødsstenen for Kant var, at mennesket blev fastholdt i umyndighed i forhold til religion, politik og erkendelse. Oplysning var at udfordre denne situation i samtiden.

Dermed har Kant ifølge Foucault gang i en filosofisk samtidsdiagnostik. Den udgør et afgørende filosofihistorisk skifte ifølge Foucault og er begyndelsen på en 'tradition', der går fra Kant til Hegel, Nietzsche, Weber, Husserl, Heidegger, Adorno og frem til Foucault selv. Med Kant bliver filosofien til samtidsanalyse. Det, Kant gør, er, at han forholder sig filosofisk til sin samtid. Hvor Kant i de tre kritikker går ahistorisk til værks, idet han forsøger at bestemme almengyldige retningslinjer for fornuftens og dømmekraftens udøvelse, er han i lejlighedsskrifter som "Was ist Aufklärung?" optaget af det nuværende, optaget af det, der sker i dag. Det er denne 'mindre' Kant, Foucault er interesseret i, hvor det handler om nutiden som et særligt historisk rum. Ifølge Foucault er Kants lille skrift på den måde det første sted, hvor filosofien eksplicit problematiserer sin egen samtid og begynder at reflektere over sig selv med henblik på at overskride sig selv, med henblik på at udfordre samtidige undertrykkende ledelsesformer. Det er med andre ord tilsynecomsten af den kritiske position. For Foucault er Kants oplysning, hvor mennesket tager sin egen fornuft på sig, således en form for ledelseskritik, hvor der spørges: Hvem er vi i dag, hvor 'vi'et er kontingent og dermed åbner for muligheden af (teoretisk og praktisk) at afvise, hvem vi er og skabe andre former for (selv)ledelse. Med Kant (bliv) er kritik for Foucault således en særlig historisk-filosofisk praksis, som afsøger grænserne for, hvad der kan tænkes, siges og gøres for indeværende med henblik på at eksplicite de historiske vilkår (som historiske) og tænke anderledes.

FOUCAULT MOD MARX(ISMEN)

Det er meget interessant, at Foucault ikke på noget tidspunkt i sit foredrag nævner Marx. Han skitserer en kritisk tradition, der initieres af Kant og går videre gennem Hegel, Nietzsche, Weber og frem til fænomenologien og Frankfurterskolen, som han indskriver sin egen praksis i, men Marx er ikke med i denne tradition. Og fraværet er ganske slående, må man sige. Hegel

er med, og den kritiske teori er, men ikke Marx. Det er selvfølgelig på ingen måde en forglemmelse eller tilfældigt, at Foucault ikke inkluderer Marx på listen over historiske repræsentanter for kritik som samtidsdiagnose. Det er velkendt, at Foucault gennem hele sit forfatterskab havde et kompliceret forhold til Marx, til marxismen og til samtidige franske marxistiske filosoffer som Sartre, Lefebvre og Althusser. Det er selvfølgelig en del af forklaringen på, at Marx ikke figurerer på listen. Foucault var på ingen måde marxist. Marx' læsning af historien som klassekampens historie, hvor udgangspunktet for enhver social analyse er spørgsmålet om det kapitalistiske systems to stridende klasser, blev aldrig Foucaults ærinde. Kort sagt kan man sige, han i stedet interesserede sig for de ekskluderede, de usynlige og de infame, altså alle de, der ikke rigtigt syntes at kunne finde en plads i marxismens store dialektik og ikke var en del af noget historisk subjekt, men snarere udgjorde den dominerende historiske repræsentations underside, hverken borgerskab eller arbejderklasse.

Men fraværet af Marx på Foucaults liste over kritik som samtidsdiagnose eller samtidsintervention er samtidig udtryk for en intens beskæftigelse med Marx. Som den franske filosof Isabelle Garo skriver i *Foucault, Deleuze, Althusser & Marx*, var Foucault nemlig gennem hele sit forfatterskab engageret i en konstant kamp med Marx og marxismen, ikke blot forsøgte Foucault at udfordre marxismen politisk gennem sine interventioner i specifikke politiske sager (Foucaults omfattende engagement i konkrete politiske 'sager' som en "specifik intellektuel" (fængselsvæsnet, flygtninge, seksualpolitik etc.)), han historiserede også marxismen som en historisk specifik videnskab hjemmehørende i det 19. århundrede, og endelig konkurrerede han med Marx teoretisk (Garo 82). Under indflydelse fra Althusser, som han studerede sammen med på École Normale Supérieure sidst i 1940'erne, havde Foucault faktisk kortvarigt været medlem af det franske kommunistparti i begyndelsen af 1950'erne, men lidt efter lidt distancerede han sig fra såvel marxismen som analysemåde som kommunismen som revolutionær politik. Da han under stor opmærksomhed udgav *Les Mots et les Choses (Ordene og tingene)* i 1966, beskrev han kritisk marxismen som intet andet end en variant af den politiske økonomi (Smith, Ricardo, mv.): "Marxismen er i det 19. århundredes tanke som fisken i vandet: Det vil sige, at alle andre steder ophører den med at trække vejret" (Foucault, *Ordene og*

tingene 308). Med en provokerende gestus indskriver Foucault marxismen i en dateret historisk og økonomisk evolutionisme, kampen mellem den borgerlige økonomi og Marx' økonomikritik er "blot storme i et svømmebassin for børn" (308). Foucault diskvalificerer hermed Marx totalt. I den arkæologiske undersøgelse af menneskevidenskaberne affærdiges marxismen som (arbejds)humanisme og som historiefilosofi, marxismen abonnerer på en problematisk forestilling om et historisk endemål. Men selv i denne tilsyneladende restløse affejning er relationen til marxismen og kritikken af Marx langt fra ligetil, da Foucault med sin kritik selvfølgelig indskriver sig i den frembrusende antihumanistiske bølge, hvad Spivak senere benævner "den vestlige antihumanisme", hvor Althusseres strukturelle marxisme og forestillingen om historien som en proces uden subjekt eller (for)mål spillede en helt central rolle. Oppositionen marxisme versus ikke-marxisme, der var den altoverskyggende konflikt i efterkrigstidens franske intellektuelle offentlighed, blev i løbet af 1960'erne udvidet med oppositionen humanisme versus anti-humanisme, hvorved Foucault kunne distancere sig fra (humanistiske) marxister som Sartre, Henri Lefebvre og Lucien Goldmann og danne fælles front med sin tidligere mentor, den anti-humanistiske marxist Althusser i en kritik af forestillingen om det humanistiske subjekt (det selvbevidste og handlende jeg), der gik fra at være årsagen til at blive en effekt i en bevægelig ikke-subjektiv symbolsk struktur. Mens Althusser beskrev den samtidige dekonstruktion af subjektet som arche og rekonstruktion af subjektet som effekt inden for rammerne af sin teori om de ideologiske apparaters interpellation, analyserede Foucault i et historisk register denne mekanisme som den disciplinære magts produktion og afretning af subjekter.

Hvor Althusser desperat og forgæves forsøgte at udvikle en strengt videnskabelig marxisme med henblik på at styre det franske kommunistparti fri fra den værste stalinisme, valgte Foucault marxismen og dens analysekategorier fra, men ikke uden at trække tunge veksler på Marx (og Althusser). Som det formuleres i den nye omfattende antologi, *Marx & Foucault. Lectures, usages & confrontation*, der zoomer ind på relationerne mellem Foucault og Marx, var "Marx et uafviseligt udgangspunkt for enhver historisk tænkning" for Foucault (Laval et al. 11). Ikke at der ikke var problemer med marxismen. Som udtryk for marxismen, på den ene eller

den anden måde, var de faktisk eksisterende regimer (i Sovjetunionen mv.) og partier (i Vesten) en anstødssten for Foucault. Men marxismen var også som teoretisk system et problem. Foucault betragtede marxismen som indskrevet i den vestlige verdens videnmagt, den forblev en del af den rationalitet, som han indædt forsøgte at analysere og kritisere. Som han formulerede det i et interview i 1971 med klar reference til marxismen: "Jeg tror, at det at forestille sig et andet system i virkeligheden stadigvæk er en del af systemet" (Foucault, "Par-delà le bien et le mal" 233-234). Derfor blev Foucaults eget projekt på tværs af de forskellige faser i forfatterskabet at undgå at låse tanken fast i et lukket system, men i stedet at operere med en slags uendelig forskydning, som gjorde det muligt at undslippe, hvad han betragtede som identitetens fælde (Nigro 434).

Marxismens hegemoniske status inden for fransk tænkning gjorde det nødvendigt at gå provokerende eller hemmeligt til værks, derfor tog Foucaults brug af Marx form af enten voldsom afvisning eller skjult læsning og subtil omlægning. For Foucault var det grundlæggende problem med marxismen, såvel de udgaver Marx udviklede som senere varianter inklusive Althussers, at de konceptualiserede magten "monolitisk". Det, der i løbet af 1970'erne bliver til teorien om "magtens mikrofysik", er netop et forsøg på at tænke og agere i det politiske på en anden måde end efter marxismens teleologiske skematikker, som ifølge Foucault udelukkende forstår frigørelsesbevægelser med henvisning til en idé om en total omvæltning af magten og det kapitalistiske samfund, den store katarsis hvor alle gårsdagens underkastede bliver til morgendagens herskere, hvor de lokale arbejderklasser forvandler sig til det emanciperede proletariet, der befrier menneskeheden for kapitalen, hvor mennesket bliver til (et helt og autentisk) menneske. Problemet med marxismen var forsøget på at tilbageføre alle forsøg på emancipation til denne grundlæggende antagonisme (som den samtidig lover at indløse i revolutionen), Foucaults løsningsforslag var at erstatte forestillingen om klassekamp med forestillingen om modstand [résistance] som "en handling på en handling" (Foucault, "Le sujet et le pouvoir" 237). Over for den monolitiske idé om Magten sætter Foucault "magtens analytik" og forestillingen om en spredt magt, "den mangfoldighed af styrkeforhold, som er immanente i det område, hvor de udøves, og hvis organisation de konstituerer", som det lyder i *La volonté de savoir* (Viljen

til viden) (Foucault, *Viljen til viden* 98). Magt er ikke et generelt system af herredømme, som kapitalen eller borgerskabet udøver over for arbejderklassen, og hvis virkninger gennemstrømmer hele samfundslegemet, som Foucault formulerer det. Nej, magt er et langt mere dynamisk forhold, det er ikke en substans eller en egenskab, nogen besidder og andre er frarøvet, det er en relation, hvis udgangspunkt er frihed i betydningen modstand mod magt, hvor traditionelle binariteter som aktiv-passiv, herre-slave, besidder (af magt)-frarøvet (magt) går i opløsning til fordel for magtens allestedsnærværelse, "den [magten] skabes hvert øjeblik, på alle punkter, eller snarere i ethvert forhold mellem to eller flere punkter" (Foucault, *Viljen til viden* 98-99). Analysen af magt åbner derved for en analyse af modstand, som Foucault skriver i 1982, for at forstå magtrelationerne skal vi analysere modstandsformerne (Foucault, "Le sujet et le pouvoir" 225); fordi den moderne magt afhænger af en særlig subjektiv frihed, er det muligt at yde modstand, magten er ikke monolitisk, men skal snarere forstås som, hvad Foucault i sine forelæsninger i 1972-1973 på Collège de France kalder en kontinuerlig "social krig" eller "permanent borgerkrig" (Foucault, *La société punitive* 23). I stedet for den store vægning sætter Foucault en mangfoldighed af modstandspunkter: "Hvor der er magt, er der modstand" (Foucault, "Qu'est-ce que la critique?" 101). Foucault konciperer således magt som "en kontinuerlig krigerisk relation, hvor sejre og nederlag er afhængige af hinanden", hvor et midlertidigt nederlag bliver udgangspunkt for en senere lokal sejr (Palotta 141). Men altså ikke i en marxistisk forstand som et endeligt og afgørende opgør, ophævelsen af kapitalismen, men som spredte og forskellige modstande mod ledelse, "der er nogle modstandsformer," som Foucault skriver, "som nærmest er arter: mulige, nødvendige, usandsynlige, spontane, vilde, enkeltstående, organiserede, snigende, voldsomme, uforenelige, kompromisberedte, interesserede eller offervillige" (Foucault, "Qu'est-ce que la critique?" 101).

Skiftet fra historiens subjekt til magtforholdenes irreduktible modstykker, fra klassekamp og revolution til modstand og permanent social krig, fra udbytning til disciplinering og subjektivering var Foucaults facon at afvikle Marx på. Et forsøg på at opretholde og videreudvikle en kritisk samfundsanalyse med henblik på intervention, nu ikke til fordel for proletariatet, der blev udbyttet af kapitalen, men til fordel for nogle spredte

modstandsformer, hvad Foucault benævner "transversal modstand", der i Foucaults eget tilfælde inkluderede alt fra oprettelsen af det maoistiske GIP (Groupe d'information sur les prisons) i 1971 til reportagerne i *Corriere della Sera* om afsættelsen af shahen i Iran i 1978 til engagementet i Polen efter Jaruselskis magtovertagelse i 1981, der bl.a. inkluderede deltagelse i en humanitær mission i 1982.

Foucault var notorisk uklar om sit forhold til Marx og marxismen, i et utal af interviews forsøger Foucault at tale udenom eller ironisere over forsøget på at få ham til at positionere sig i forhold til marxismen, men som Étienne Balibar skriver, var Marx en konstant udfordring for Foucault, der hele vejen gennem sit forfatterskab læser Marx og samtidige marxister, ikke mindst Althusser, og forsøger at udvikle en konkurrerende analyse hinsides et fokus på økonomien (Balibar 282). Den australske filosof Mark Kelly går så langt som til at sige, at "Foucaults brud med marxismen var grundlæggende marxistisk" (Kelly 86). Uden at gå så langt kan vi sige, at Foucault deltog i et omfattende skifte, der som udgangspunkt var et selv-kritisk marxisme-internt foretagende, hvor marxismens historiefilosofi og klasseanalyse blev udsat for en omfattende kritisk analyse med henblik på at muliggøre en mere historisk sensibel analyse af og et konkret engagement i samtidens aktivisme, der ofte ikke gik restløst op i overleverede historiske materialistiske forestillinger om klassekamp, men var modstand mod andre former for dominans som sexismen og racismen. Med andre ord Foucault som agent i det nye venstres kritik af marxismen og den etablerede arbejderbevægelses organisationer. Det var derfor, at *autonomia*-bevægelsen i Italien eksempelvis i løbet af 1970'erne læste Foucault med stor interesse og forstod ham som en del af omlægningen og radikaliseringen af marxismen hinsides stalinismen (og eurokommunismen).

OMSTRUKTURERING OG NEOLIBERALISME

I dag præsenterer spørgsmålet om Foucaults antiautoritære magtkritik, der konsekvent distancerede sig fra marxismen, sig imidlertid en anelse anderledes (end den gjorde for storbyindianerne i Bologna sidst i 1970'erne). Som blandt andre den franske idéhistoriker Serge Audier har påvist i *Penser le néolibéralisme. Le moment néolibéral, Foucault et la crise du socialis-*

me, kan Foucaults forestilling om mindre styring nemlig ikke isoleres fra Foucaults store interesse for neoliberalismen, der begyndte at blive et emne for Foucault i den anden halvdel af 1970'erne, altså på det tidspunkt hvor Foucault udviklede sin forestilling om kritik som ulydighedens kunst.⁸ Ifølge Audier er konteksten for Foucaults Kant-læsning hans opdagelse af den amerikanske neoliberalisme og den tyske ordoliberalisme, der på hver sin måde er kendetegnet ved en tydelig statskritik, som Foucault fandt meget interessant, og som ifølge Audier blev en skjult allieret i hans forestilling om kritik af ledelse. I sin forelæsning i 1978-1979 om biopolitikens fødsel giver Foucault en meget sympatisk præsentation af nye tendenser inden for økonomisk liberalisme, den tyske 'sociale markedsøkonomi', der blev udviklet i tiden efter Anden Verdenskrig af økonomer som Franz Böhm og den amerikanske Chicago-skole repræsenteret af Milton Friedman og Gary Becker, som ifølge Foucault artikulerede en relevant kritik af den moderne stat og dens totalitære tendenser. Hos økonomer som Gary Becker og Friedrich Hayek fandt Foucault ikke blot en kritik af velfærdsstatens institutioner, som på visse punkter overlappede med hans egen analyse af statens magt, han fandt også en betoning af økonomien som et spil, en idé, Foucault brugte i forsøget på at udvikle en kritik af forståelsen af magt som en 'ejendom' eller noget, man er i besiddelse af til fordel for forståelsen af magt som strategiske spil, der er hinsides godt og ondt. Som han formulerer det senere: "Magten er ikke det onde. Magten, det er strategiske spil [...], [det er at] udøve magt over en anden i et åbent strategisk spil, hvor tingene kan vendes om" (Foucault, "L'éthique" 727). Ordo- og neoliberalismen tilbød ikke blot Foucault en kritik af staten og af velfærdsstatens afhængighedsskabende praksisser, der regulerer nationalstatens borgere på en umyndiggørende måde, de pegede også på frihed som udgangspunktet for økonomi og magt. Neoliberalismens statskritik og betoningen af frihed fungerede derfor som

8 Foucaults forhold til neoliberal økonomisk tænkning er også emnet for antologien *Foucault and Neoliberalism* (en udvidet engelsk udgave af *Critiquer Foucault. Les années 1980 et la tentation néolibérale*) redigeret af Daniel Zamora og Michael Behrendt, med bidrag af blandt andre de to redaktører, Michael Scott Christoffersen (uddrag fra hans anti-totalitarisme-bog) og Mitchell Dean. Emnet har været voldsomt diskuteret blandt foucauldianere de seneste par år, jf. bl.a. konferencen "Foucault and Neoliberalism" på American University of Paris i marts 2016.

en art klangbund for Foucaults idé om kritik som 'kunsten at blive styret mindre'. På sin tid havde Kant kritiseret statens nye ledelsesteknikker, Foucault gjorde nu det samme i en ny kontekst, hvor statens ledelsesformer både var vokset eksponentielt og samtidig var i krise som følge af den økonomisk krise, der var slået igennem i de tidlige 1970'ere. Foucault fandt den neoliberale kritik af den keynesianske stat interessant på et tidspunkt, hvor denne havde store problemer med at håndtere opbremsningen af den bugnende efterkrigstidsøkonomi. Afslutningen af 'les trente glorieuse' synliggjorde ifølge Foucault et behov for en gennemgribende transformation af en velfærdsstat, der var blevet mere og mere styrende. I den situation var neoliberalismen et interessant korrektiv, der havde en tydelig statskritisk dimension. Der er ikke tale om, at Foucault var neoliberal i nogen entydig forstand – det er ikke Foucaults *schwarze Hefte*, vi har fundet⁹ – men neoliberalismen interesserede ikke blot Foucault, den hjalp ham med hans igangværende omlægning af magtanalysen. Audier formulerer det på den måde, at Foucault "brugte, integrerede og metaboliserede neoliberalismen" (Audier 509). Som han skriver, var neoliberalismen for Foucault på ingen måde "en modstander, der skulle bekæmpes", som marxismen jo var det, neoliberalismen var tværtimod "en allieret" i kritikken af statens på én gang individualiserende og totaliserende ledelsesformer (509). Foucaults omlægning og afvikling af marxismen antager dermed en ny skikkelse, hvor kravet om selvstyring går fra at være et udtryk for det nye venstres autoritetskritik og 68'er-kritikken til at blive en quasi-neoliberal kritik af statslig indblanding. Alt er på ingen måde sagt om Foucaults nedskalering af kritik fra revolution til modstand, omlægningen af kritik fra klassekamp til mindre styring med påpegningen af den neoliberale forbindelse, men den kaster en skygge på manøvren. For Foucault er spørgsmålet om kritik knyttet til spørgsmålet om neoliberalisme, og forsøget på at begrænse ledelse eller tænke det som selvledelse kalkeres delvist over neoliberalismens kritik af den keynesianske velfærdsstat og forsøget på at regulere marke-

9 Men det er tankevækkende, at Foucault slet ikke nævner de neoliberale økonomiske eksperimenter, der blev gennemført i Chile efter militærkuppet i 1973, hvor Allende blev væltet (og dræbt). Som Audier skriver, var der ganske meget om denne udvikling i de franske dagblade i løbet af 1970'erne, men Foucault nævner det ikke med et ord i sine forelæsninger.

det. Det er en del af konteksten for idéen om at begrænse statens styring. Ligesom Hayek og Friedman taler Foucault løbende i sine forelæsninger om en "exces" i forhold til staten og dens nye rationelle styringsformer. For Foucault drejer det sig selvfølgelig om efterkrigstidens velfærdsstat, men i høj grad også om statens biopolitiske administration som historisk fænomen, der netop dukker op som et led i statens overtagelse af pastoralmagten, som Kant allerede kritiserede i 1783, og som Foucault fortsætter kritikken af i 1978. Den kritiske samtidsdiagnose er en kritik af den moderne rationelle stat og dens bureaukrati, hvor målet ikke er en total afvisning af magten, en revolutionær ophævelse som marxismen drømte om, men i stedet en begrænsning af ledelse eller en anden ledelse, hvor magt forstås som magtrelationer, som et spil, hvor distinktionen mellem godt og ondt ikke længere er anvendelig.

Audiers analyse kaster et interessant perspektiv på Foucaults substitution af klassekamp med mindre ledelse. Foucaults kritik af marxismens økonomisme går langt. For langt. Omlægning bliver til afvikling og forestillingen om kritik og mindre dominans tenderer til at naturalisere den kapitalistiske økonomi, der forsvinder som analyseobjekt til fordel for statskritik og specifikke interventioner i konkrete cases, hvor stater undertrykker, indespærre og ekskluderer. Kampen mod staten ender med at lukke ned for økonomikritikken, som den italienske filosof Maurizio Lazzarato skriver i bogen *Gouverner par la dette*. Heri redegør han for, hvorledes Foucault kritiserer marxismen for at identificere kapitalismen med kapitalens økonomiske logik og derved 'glemme' statens og institutionernes rolle. Der findes ingen ren kapitallogik, skriver Foucault, der findes en økonomisk-institutionel, økonomisk-juridisk kapitalisme. Der findes en tysk kapitalisme, en amerikansk, en fransk etc., som hver især er kendetegnet ved specifikke institutionelle forhold. Og det er gennem institutionelle forandringer, at kapitalismen udvikler sig og overvinder kriser, der ellers ser uovervindelige ud. Som Lazzarato skriver, har Foucault uden tvivl fat i noget. Marxismen udviser ofte en tendens til at reducere kapitalisme til kapital, hvor de lokale kapitalismer blot henføres til kapitalens lovmæssigheder. Men, anfører Lazzarato, der selv er foucauldianer, Foucault går for langt og ender med at afvise eksistensen af en kapitallogik, institutionerne vokser umådeholdent i Foucaults analyse. Finanskrisen viser ifølge Lazza-

rato med al tydelighed, at der faktisk er nogle grundlæggende udviklingslove i kapitalen. Det kan meget vel være, at den tyske og den amerikanske økonomi ikke er identiske og har forskellige institutioner, "men de blev begge to rystet af subprime-krisen, dvs. af den finansielle kapitals krise, der udgår fra en egen logik" (Lazzarato 111). Finanskrisen er ikke at forstå som en art uheld, den er derimod et udtryk for kapitalens egen logik og akkumulationstvang, hvor der er sket en 'frisættelse' af kapitalen som penge. "'Kapitalen' har faktisk en egen logik og en specifik akkumulationsmåde" (113). Men det 'glemmer' Foucault ifølge Lazzarato (fordi han fokuserer på de lokale kapitalismer).

Omkostningerne ved Foucaults omlægning af den marxistiske kritik til kritik som mindre ledelse har været ganske store, forestillingen om en revolution forsvandt, og kapitalen blev udstyret med en naturlighed, der gjorde enhver mere omfattende (økonomi)kritik suspekt. Med Foucault blev revolutionen til modstand og kritik til statskritik eller kritik af nationale kapitalismer, og senere forsvandt kapitalismen så helt og blev til pixels med Latour. Vi har at gøre med et langt teoriehistorisk og politisk-historisk skifte, hvor kritik først vristes fri af marxismen og siden helt forsvinder. Hvor Latour blot bruger marxismen som mønstereksempel på kritikens destruktivitet, den er færdig, og vi skal videre, marxismen er *so last year*, der var Foucault involveret i en intens, kontekstafhængig og hemmelig kamp med, i og mod marxismen. Foucault følte sig nødsaget til at vælge marxismen fra, af teoretiske såvel som af politiske grunde. Men dermed afskar han sig også fra muligheden for at tænke revolutionen som et strukturelt brud, modstand var netop *lokale* sejre eller nederlag for Foucault. For Marx var det afgørende derimod ophævelsen af den kapitalistiske produktionsmåde i sin helhed. Proletariatet frigør kun sig selv, for så vidt som det ophæver sig selv og destruerer hele samfundet. Der er ikke nogen lokale sejre i Foucaults forstand hos Marx, Marx var dog hele tiden intenst optaget af at analysere de igangværende 'lokale' politiske kampe, men det vigtigste for ham var transformationen af *hele* systemet, afviklingen af den kapitalistiske produktionsmåde. Pointen med Marx' økonomikritik er netop, at der ikke er tale om to subjekter involveret i en ligeværdig kamp, proletariatet vil afslutte kampen og negere kapitalens dominans og udbytning af arbejdskraften. Men Foucault vil ikke høre tale

om andet end lokale kampe, klassekampen bliver til en social krig uden telos, til mindre styring.

Det nye fokus på discipliner, magtteknologier og modstandsformer finder sted på baggrund af en afsked med projektet om kapitalismens op-hævelse. For den amerikanske værditeoretiker Moishe Postone er det et alvorligt problem. Nedskaleringen og siden omlægningen af den kritiske aktivitet gør det nemlig svært at redegøre for større strukturelle transformationer, hvorved Foucault ifølge Postone ender med at blive en art ufrivillig medløber til den neoliberale kapitalisme, fordi han er ude af stand til at redegøre for de ændringer, der finder sted fra sidst i 1960'erne og frem, hvor kapitalismen går fra ét akkumulationsregime til et nyt, der tager form af afindustrialisering i centrum og stedvis industrialisering i Sydøstasien og Kina, yderligere integration af verdenshandlen takket være logistik og containere og introduktionen af enorme mængder fiktiv kapital. Foucault og en hel generation af kritiske filosoffer og tænkere 'ledsager' på den måde ifølge Postone ukritisk den kapitalistiske globalisering og forholder sig kun kritisk til detaljer – 'den specifikke intellektuelles' engagement i indsatte, flygtninge og homoseksuelle – men kan reelt hverken analysere det fulde omfang af omstruktureringen eller forholde sig kritisk til den i dens totalitet. (Postone 228) Foucault og de andre anti-humanister er for glade for at slippe af med 'den alt for menneskelige' arbejderbevægelse og forhoppet på at slippe ud af den revolutionære horisont og giver et tingsliggjort svar på en tingsliggjort forståelse af historisk nødvendighed. Analysen af de nye 'lokale' modstandsformer, der opstår i kølvandet på opløsningen af den vesteuropæiske arbejderbevægelses organisationsformer, tenderer til at blive ontologiseret, den historiske ubestemthed gøres til et princip og en affirmation af klassekampens usynliggørelse i Vesten, hvad Adorno – der i modsætning til Foucault og konsorter desperat forsøgte at opretholde en marxistisk analyse – italesætter som "det klasseløse klassesamfund", hvor det kapitalistiske samfunds grundmod-sætninger antager nye og komplekse former, men ikke forsvinder af den grund (Adorno 55). Men de poststrukturelle tænkere glemmer, hvorledes kapitalen presser kontingensen og gør de nye diffuse modstandsformer til princip for modstand generelt (Postone 95). Der sker med andre ord en kortslutning hos Foucault og de andre, når åbenhed eller frihed går fra

at være analysemetode og et politisk mål til at blive et quasi-ontologisk forhold: *la résistance est première*.¹⁰

'KULTURALISERINGEN' AF KRITIKKEN OG NATURALISERINGEN AF KAPITALISMEN

Foucaults samtidige afvisning af marxismen og bestemmelse af kritik som en filosofisk samtidsdiagnose med henblik på at blive styret mindre er interessant i en diskussion af kritikbegrebets og den kritiske positions historiske forvandlinger, hvor Foucault kommer til at indtage en position på vej ud af marxismens revolutionære kritik hen imod en på papiret mere nuanceret analyse af dominansformer, men altså også faretruende tæt på og i dialog med et igangværende neoliberalt omslag, der for alvor sætter sig igennem som politisk økonomi fra begyndelsen af 1980'erne, og i suspent dialog med en antitotalitær kritik, for hvem enhver udfordring af den herskende demokratiske konsensus er onskaben selv.¹¹ I en teoriehistorisk

10 Denne glidning kommer eksemplarisk til udtryk i tekster som "Le sujet et le pouvoir", hvor Foucault går fra at beskrive, hvorledes hans analyse tager udgangspunkt i modstand mod magt til at skrive, at modstanden kommer først.

11 Foucaults komplicerede omlægning og afvikling af marxismen som teori/praksis kammer helt over i den anden halvdel af 1970'erne, hvor Foucault uden de store reservationer – hermed adskiller han sig fra blandt andre venen Deleuze – lader sig indrullere i hvad den amerikanske idéhistoriker Michael Scott Christoffer-son benævner den "antitotalitære vending", der finder sted i fransk tænkning på dette tidspunkt under ledelse af 'de nye filosoffer', der erstatter maoisme med en grasserende antikommunisme, ifølge hvilken marxismen er en totalitær ideologi, der nødvendigvis leder til statterror. Udgivelsen af den franske oversættelse af Aleksandr Solsjenitsyns *Gulag øhavet* i 1974 vækker voldsom opsigt, beskrivelsen af de sovjetiske regimes omfattende netværk af arbejdslejre er et nådesløst opgør med det sovjetiske regime, men også dets ideologi. En allerede voldsomt udfordret marxisme får endnu et skud for boven. At regimet i Sovjetunionen strengt taget ikke på noget tidspunkt havde særligt meget med Marx' idé om et kommunistisk samfund at gøre, undslap de flestes opmærksomhed. For Marx var ophævelsen af kapitalismen afviklingen af pengesystemet (lønarbejdet, prisformen og profitten) og nationalstaterne, men det var naturligvis ikke det, der fandt sted i Rusland efter 1917. Da blev produktionsmidlerne eksproprieret af staten, som var smeltet sammen med bolsjevikpartiet. Den antirevolutionære retorik i mellemkrigstiden og den kolde krigs opposition mellem socialisme i øst og kapitalisme i vest sank-

tionerede imidlertid idéen om, at Sovjetunionen og dets vasalstater var på vej mod socialisme.

I kølvandet på *Gulag Øhavet* trådte en række yngre mediedygtige franske filosoffer ind på banen og bekendte deres synder som tidligere kommunister og maoister, der nu havde indset deres fejl – kommunismens åbenbare politiske tragedie skyldes marxismen, Marx var kokken, der lavede 'opskrifter', som blev realiseret af kannibaler som Lenin, Stalin og Mao. Bernard-Henri Lévy og André Glucksmann blev hurtigt bannerførerne for den voldsomme kritik af marxismen, ifølge hvilken ethvert forsøg på radikalt at transformere samfundet vil resultere i totalitarisme, hvor staten underkaster sig hele samfundet. Fokuset på staten som instrument for disciplinering og dominans hentede Glucksmann og de andre i en (dårlig) læsning af Foucault. De nye filosofers kritik var ikke kun rettet mod Sovjetunionen, men også møntet på den vestlige arbejderbevægelse og dens organisationer, hvor lidt revolutionære de end var på dette tidspunkt. Men advarslen var klar: Et engagement til fordel for det revolutionære er at alliere sig med den totalitære terror eller selv blive terroristisk. I modsætning til andre filosoffer som Cornelius Castoriadis, Claude Lefort (Castoriadis og Lefort havde siden sidst i 1940'erne kritisk beskrevet Sovjetunionen som "bureaukratisk kapitalisme") og Deleuze, der støttede Solsjenitsyns kritik af Sovjetunionen, men holdt sig på afstand af de nye filosofers bastante antikommunisme, Deleuze og Foucault blev decideret uvenner som følge af Foucaults *liaison* – så sanktionerede Foucault den og skrev en uhyre rosende anmeldelse af Glucksmanns *Les Maîtres penseurs* med udgangspunkt i de uafviselige 'facts' om kommunismens forbrydelser. Det var ikke muligt at vende tilbage til marxismen, den havde endegyldigt vist sig at være "et terrorstyre", skrev Foucault. Nyheden spredte sig hurtigt, især BHL viste sig uovertruffen til at optræde på skærmen og i interviews, for siden af det New York-baserede ugeblad *Time* havde i september 1977 en tegning af Marx bag de forløsende ord: "Marx is Dead". Undertitlen lød: "France's 'New Philosophers' Speak Out".

De nye filosoffer koblede hurtigt antitotalitarisme til først menneskerettigheder og humanitarisme og siden (det liberale) demokrati, der kom til at fungere som modsætningen til marxismens totalitære excesser. Modstillingen mellem totalitarisme og demokrati forlenede demokrati – en term der i en lang periode ellers havde været næsten helt fraværende i den intellektuelle diskussion i Frankrig, stemmeboksen er symbolet på alle forræderierne, skrev Sartre i 1973 – med en art antropologisk essens (Sartre 80). Hvis humanitarismen var baseret på illusionen om en medicinsk overskridelse af det politiske, var demokrati det totale knæfald for markedet i dets mest sumpede version, til sammen tømte de det politiske for indhold. Scenen var dermed sat for bandlysningen af forestillingen om en anden verden end kapitalismens. Som den indflydelsesrige franske historiker François Furet skriver i *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle* i 1995: "Det er blevet næsten umuligt at forestille sig et andet samfund, og ingen i verden tilbyder råd desangående eller forsøger at formulere en ny forestilling.

sammenhæng, hvor vi fokuserer på kritikbegrebet, kan vi beskrive denne komplekse udvikling væk fra marxismen og hen imod en anden kritisk position, Foucault, og senere også ud af denne til fordel for en mere affirmativ opløst post-kritik, Latour, som en bevægelse væk fra 'økonomi' hen imod 'kultur'. Dette skifte, hvor kritikens hegemoniske teoretiske paradigmer bliver kultur-centrerede, finder sted over en længere periode, der strækker sig fra 1950'erne og frem til 1980'erne, men på tværs af forskelle er Den Kritiske Teori, fransk strukturalisme, britiske Cultural Studies og senere postkolonialismen alle kultur-centrerede teorier, der effektuerer en udvidelse af den kritiske analyse af det kapitalistiske samfund og dets transformationer med særligt henblik på såkaldte overbygningsfænomener som livsstile, kunst, massekultur, hverdagsliv, affekter etc.

Problemet var, som allerede skrevet, at de dominerende udgaver af marxismen såsom den historiske materialisme led af økonomisme, derfor var det nødvendigt at supplere eller udvide denne hen imod en mere dynamisk og åben analyse af det kapitalistiske samfunds måde at reproducere sig på. Som blandt andre den amerikanske kulturhistoriker

Her er vi dømt til at leve i verden sådan, som den er" (Furet 572). For Furet var denne udvikling ubetinget god, den var et resultat af det vestlige demokratis sejr over den totalitære sovjetkommunisme, for andre som den amerikanske litteraturhistoriker Fredric Jameson var der tale om et forfald, men diagnosen var den samme: Historien var gået i stå, vi levede i postmoderniteten, hvor det ikke længere var muligt at forestille sig en anden verden hinsides den allerede skabte. Det var ikke muligt (det var Jameson) eller ikke nødvendigt (det var Furet) at formulere alternativer til det allerede skabte, selve idéen om alternativer kom til at fremstå som forsvundet (for Jameson) eller decideret farlig (for Furet). Var det ikke konklusionen på det 20. århundredes revolutioner og voldsomme politiske begivenheder, spørger Furet retorisk, at radikale politiske projekter, der udfordrede vestens liberale demokrati og kapitalisme, nødvendigvis vil resultere i massedød og terror. Furet var historievidenskabens svar på de nye filosoffer. Utopien om et andet (ikke-kapitalistisk) samfund var farlig, der går en lige linje mellem begæret efter kommunisme og totalitarisme. Det kan meget vel være, at revolutionære som Lenin bare gerne ville skabe et bedre og mere lige samfund, men i deres iver efter at vælte det bestående ender de altid med at igangsætte et totalitært maskineri, som etablerer et rædselsregime. Med andre ord: Begæret efter radikale ændringer skal tøjles. Det er bedre at reparere eller bygge til end at ville rive ned, som Latour (der for øvrigt fuldt tilslutter sig Furets anti-totalitære fortolkning af Den Franske Revolution og kommunismen) senere formulerer det.

Michael Denning har redegjort for i *Culture in the Age of Three Worlds*, gennemførte en række oprindeligt marxistiske teoretiske traditioner en gennemgribende selvkritik i 1930'erne og efter Anden Verdenskrig konfronteret med en historisk udvikling, der ikke levede op til den historiske materialismes analytiske skemaer, som groft sagt forudsagde, at når økonomien bevægede sig 'til venstre', ville arbejderklassen også gå til venstre og forvandle sig til historiens subjekt. Krise var med andre ord lig med revolution. Den kapitalistiske økonomi ville bryde sammen, enten af sig selv eller gennem proletariats aktive handlen. Det skete imidlertid med al tydelighed ikke, som Frankfurterskolen tidligt erfarede, og derfor blev det relevant med en analyse af, hvordan eksempelvis familiestrukturer og massekommunikation 'fordrejede' den historiske udvikling og gjorde det muligt for nazismen at udnytte krisen og 'redde' kapitalismen fra en kommunistisk revolution. Udviklingen i Rusland efter bolsjevikernes statskup i 1917 komplicerede også situationen voldsomt for socialistiske og kommunistiske intellektuelle, der var tvunget til at kæmpe med et i virkeligheden statskapitalistisk Sovjetunionen, der imidlertid benævnte sig som den faktisk eksisterende socialisme, om retten til at definere Marx' økonomikritik og det revolutionære kommunistiske perspektiv. Efter Anden Verdenskrig blev situationen blot endnu mere kompleks, idet de vesteuropæiske samfund og USA gennemgik en voldsom økonomisk og social-kulturel udvikling, hvor tidligere klassestrukturer begyndte at gå i opløsning og blev overlejret af nye forskudte livsstilskulturer, af Cultural Studies benævnt subkulturer. Som et forsøg på at analysere disse omfattende transformationer kastede en hel generation af venstreorienterede intellektuelle sig over studiet af kultur. Fokusset på kultur viste sig enormt produktivt. Det er tydeligt, hvis vi ser på eksempelvis Cultural Studies, hvor kulturforskere som Raymond Williams og Stuart Hall brød med den ortodokse marxismes objektivisme og økonomisme og kastede sig ud i kritiske kortlægninger af fænomener, som indtil da ikke var blevet underkastet videnskabelig analyse. Gennem analyser af den nye industrialiserede massekultur og dens repræsentationer udvidede de forståelsen af kapitalisme og pegede på det 'æstetiske' ved det politiske, at det politiske havde at gøre med formgivning og billedliggørelse. Det politiske var i fuld færd med at skifte karakter og blev 'kulturaliseret', tog pludselig form af

skuespil, mytologier og det imaginære, som Debord, Barthes og Castoriadis hver især beskrev det på den anden side af kanalen. I dag vil vi sige, at det politiske var ved at blive til billedpolitik, den konstante genskabelse af et stadigt mere tyndslidt samfund på billedniveau. Den samtidige tømning af individet – kapitalens tiltagende deterritorialisering, hvor tidligere solidaritetsstrukturer og fællesskabsfølelser afvikles i et opskruet tempo – og opfyldning, hvor billeder, reklamer, brands og slogans tilbyder et midlertidigt identitetsmæssigt fix.

Takket være det nye begreb om kultur, som også var en ny måde at tænke det politiske på, opdagede Cultural Studies og de andre samtidige (post)marxistiske kulturteoretiske positioner en helt ny underskov af konflikter og kampe, som også var en del af kapitalismen, men som indtil da var blevet marginaliseret af den historiske materialisme og dens énsidige fokus på det industrielle proletariat, fabrikken og udbytning. Denne interne/eksterne udfordring af marxismen – Stuart Hall kalder det i 1992 at "arbejde inden for råbeafstand af marxismen, at arbejde på marxismen, mod marxismen, med den" (Hall, "Cultural Studies and its Theoretical Legacies" 279) – kulminerede groft sagt i maj '68, hvor de parisiske studerende gik på gaden, frasagde sig deres identitet og funktion og blev til 'tyske jøder', hvormed de afviste det funktionalistiske samfunds optælling og krævede en anden deling af det sanselige, som Rancière formulerer det (Rancière 90). Den kulturelle vending var, som Stuart Hall sagde i et interview i 1996, "68-er ånden *avant la lettre*" (Hall, "The Formation of a Diasporic Intellectual" 495). Kulturaliseringen af marxismen kan i retrospektiv anskues som den 'teoretiske' sidevogn til det nye venstre, der udfordrede den etablerede politiske venstrefløj og arbejderbevægelsen, der havde umanerligt svært ved at rumme alle de nye 'politiske' subjekter, unge, kvinder, migranter etc., som mobiliserede sig i perioden efter Anden Verdenskrig og afviste efterkrigstidens keynesianske løn-produktivitets-kompromis, der gav Vestens arbejdere adgang til konsum og velfærd og endegyldigt udstyrede dem med politiske rettigheder, men inden for rammen af nationaldemokratiene. Det nye venstre og kulturteoriene var kritiske over for denne udvikling, hvor vestens etablerede arbejderbevægelse skabte et liv for den vestlige arbejderklasse (delvist) uden for lønarbejdet mod til gengæld at dæmpe eller aflive det revolutionære perspektiv, og anskuede den som en udvidelse

af kampzonen, hvor fritiden og hverdagslivet blev objekt for kolonisering, fremmedgørelse eller ideologisk påvirkning. Derfor gik studiet af kultur hånd i hånd med analysen af de nye subjektiviteter, der blev produceret af det kapitalistiske samfunds institutioner, men også indeholdt potentialer for et brud med denne.¹²

Kritikken af marxismens økonomisme og fokuset på andre dominansformer ledte imidlertid i løbet af nogle årtier til blindhed over for kapitalismens materielle transformationer. Hvor analysen af det kulturelle oprindeligt var et forsøg på at fortsætte og opdatere den kritiske analyse af det kapitalistiske samfund med særligt henblik på nye 'bløde' kontrolformer, der blev kulturanalysen efterhånden til accept af kapitalismen, da denne mere og mere 'forsvandt' som anliggende og analyseobjekt. Foucault spillede en central rolle i dette skifte, hvor magt erstattede udbytning som analyseobjekt.¹³ Den kritiske analyse endte på den måde med at blive splittet op, og der skete den intellektuelle arbejdsdeling, som Edward Said gentagne gange advarede mod i kølvandet på *Orientalisms* succes, hvor de forskellige former for dominans, racisme, kolonialisme, sexismen, homofobi, xenofobi etc., blev analyseret hver for sig og ikke som udtryk for en kompleks totalitet (Said 106). I stedet for at forsøge at forklare, hvad der knytter de forskellige dominansformer sammen, altså operere med en

12 Det er det, den engelske historiker Perry Anderson ikke forstår i sin indflydelsesrige redegørelse for den vestlige marxisme, som han kritiserer for at have søgt tilflugt på universitetet og erstattet marxistisk økonomikritik med filosofi og kultur i perioden efter Anden Verdenskrig. Analysen af kultur var et forsøg på at opdatere eller udvide økonomikritikken, ikke en flugt eller afsked. Afskeden fandt sted senere i forløbet. Og så hjælper det selvfølgelig ikke, at Anderson glemmer hele den mere radikale del af venstremarxismen, som Socialisme ou Barbarie og situationisterne, og slet ikke nævner Cultural Studies med et ord.

13 Det er karakteristisk, at Stuart Hall vedblev med også at henvise til Althusser og ikke bare skiftede ham ud med Foucault, "hvor forskel skubbes hinsides det punkt, hvor det er muligt at teoretisere den komplekse helheds [...] usamtidighed" (Hall, "Signification, Representation, Ideology" 92). Hall var så ganske udmærket klar over det problematiske i at opgive at analysere kapitalismen, og Althusser var en måde for Hall at fastholde den kritiske analyse af kapitalismen som en kompleks totalitet, hvor "forholdet mellem totalitetens forskellige niveauer - økonomien, det politiske, og det ideologiske (som Althusser ville formulere det) - aldrig kan være simpelt eller umiddelbart" (91).

forestilling om en totalitet, så stillede kulturanalyserne sig tilfreds med at fokusere på den enkelte dominansform og modstanden mod den. Den vigtige kritik af marxismens énsidede fokus på udbytning og lønarbejde blev til, hvad Said kalder "besidderisk eksklusivisme" (Said 106). 'Økonomien' forsvandt. Hvis analysen af 'subjektivitet' hele tiden fandt sted med et eksplicit eller implicit omdrejningspunkt i spørgsmålet om det kapitalistiske samfunds reproduktion, så er analysen af 'identitet' afkoblet en sådan bredere analytisk ambition og finder sted hinsides den endegyldige opløsning af basis-overbygnings-modellen. Uanset hvor meget Hall og den tidlige Cultural Studies kritiserede basis-overbygnings-modellen og dens iboende tendens til økonomisme og objektivisme, så var den et udgangspunkt og sikrede en fortsat opmærksomhed på såvel samfund og kultur som økonomi. Det er denne skeptiske opmærksomhed på og kritik af marxismens determinisme, dens historielogik, dens status som meta-narrativ, der er forsvundet. Den er ikke længere et problem, kapitalismen giver sig selv. Vi er ikke længere i råbeafstand af marxismen. Kultur er blevet løsnet fra økonomi (og kapitalisme).

Der er al mulig grund til at forholde sig kritisk til den historiske materialismes økonomisme, men marxismen er ikke længere en uoverstigelig teoretisk horisont. I dag er spørgsmålet, vi må stille os, om ikke snarere det er foucauldianismens forskellige analyser af biopolitik og guvernemantalitet, der yderst sjældent formår at artikulere en mere radikal, sammenhængende og kollektiv kritik, der er problemet, og ikke marxismens økonomikritik og klassekampsteleologi? I dag har diskontinuitet, begivenhed og arkiv ikke bare afløst forestillingen om totalitet, den er blevet decideret utænkelig. Hvis marxismen var den uoverskridelige horisont indtil 1968, så er der sket en vending, som Timothy Brennan skriver i *Wars of Position*, i dag er det en foucauldiansk lingo om discipliner, arkiver og modstand, der er *lingua franca* inden for (de mere politiserede dele af) humaniora og samfundsvidenskab (Brennan 5).

Problemet med kulturstudierne er, forenklet sagt, og jeg maler med den brede pensel, at interessen for kultur lidt efter lidt blev løsnet fra en interesse for at analysere kapitalismen og større strukturelle udviklinger. Senere generationer af kulturforskere endte på den måde med at tage kapitalismen for givet, den blev en neutral og ikke-analyseret baggrund for

analyserne af kultur.¹⁴ Paradoksalt nok er vi dermed tilbage i en situation, hvor økonomien har hegemonisk status i kulturstudierne, idet den ikke underkastes analyse, men ikke desto mindre stadigvæk er der. Den kapitalistiske produktionsmådes grundlæggende bevægelseslove er ikke et studie værd, den findes jo slet ikke, vil Latour sige. Og derfor endte kapitalismen – der, som Marx og mange andre har pointeret, er en modsætningsfyldt historisk proces, en proces uden subjekt, et komplekst forgrenet system af udbytning og akkumulation – med at blive en uforanderlig molok. Det er slående, hvor svært det er at finde gode ‘kulturteoretiske’ analyser af de omfattende strukturelle transformationer, der har fundet sted i økonomien siden sidst i 1960’erne. Bevægelsen fra Foucault til Latour bliver på den måde til en bevægelse, hvor kapitalismen forsvinder og bliver til pixels. I stedet for en reduktiv og ortodoks marxisme, der tror det hele handler om modsætningen mellem produktionsforhold og produktivkræfter, får vi post-kritiske teorier, der nonchalant afviser ethvert forsøg på at skabe en kritisk sammenhængende repræsentation af kapitalismens modsætningsfyldte og heterogene totalitet, opgiver at kritisere økonomien (som værdiproduktionens dominans af alting, hvor pointen mindre er udbytning som produktion af merværdi, hvad de fleste arbejdere har en intuitiv fornemmelse for *anyway*, men mere er, at kapitalen forvandler økonomien til noget uundgåeligt og naturligt (køb og salg af arbejde er en helt naturlig del af hverdagen, vi tænker slet ikke over, at det er nødvendigt at udveksle varer)). Kapital-arbejde-relationen, der er kendetegnet ved en dobbelt nødvendighed, hvor arbejderen skal sælge sig selv (for at reproducere sig), og kapitalisten skal have så meget værdi som muligt ud af det arbejde, han har købt af arbejderen, forklarer ikke alt i det kapitalistiske samfund, men uden en analyse af denne relation (og dens historiske skift) forstår vi ikke ret meget. Pointen er at forstå, at kapital-arbejde-relationen driver den moderne verden, men at denne ikke kan reduceres til dette forhold. Opga-

14 På et bredere idéhistorisk niveau sætter denne specialisering sig igennem som erstatningen af den intellektuelle med eksperten, der, som Enzo Traverso skriver, kan afkode den politiske orden, men ikke udfordre den. "Ekspertrollen består ikke i at sætte spørgsmålstegn ved Den Femte Republiks demokratiske karakter, men at forklare os [...] de enkelte kandidaters chancer for at vinde magten inden for rammerne af republikkens institutioner" (Traverso 80).

ven må således være endnu engang at gentænke forholdet mellem 'kultur' og 'økonomi' hinsides den nuværende arbejdsdeling, hvor der fortrinsvis fokuseres på kultur, hybriditet, agens, kreativitet, affekt etc.¹⁵ For at gøre en lang historie kort, vi skal tilbage til (analysen af) kapitalen.¹⁶

15 Hvis der er en begivenhed, der har synliggjort den nødvendige 'tilbage til kapitalen', så er det naturligvis finanskrisen i 2007-2008, der hurtigt udviklede sig til en egentlig økonomisk krise, som endnu er langt fra overstået; den globale efterspørgsel er fortsat faldende, og BRICS-landenes økonomier, der skulle redde verdensøkonomien, har oplevet voldsomt faldende vækstrater og vel at mærke uden, at G-7-landene igen vokser. Det er nu tydeligt, at verdensøkonomien i det første årti af det 21. århundrede var drevet af Kinas industrialiserings- og byggeboom, som skabte en enorm efterspørgsel i de andre BRICS-lande og andre steder. Det kinesiske boom var imidlertid baseret på en meget dumdrstig lånepolitik af regionale banker koblet med en ganske omfattende korruption. Det kinesiske kommunistpartis forsøg på at udbedre skaden har blot resulteret i økonomisk opbremsning. Situationen er ikke meget bedre i de andre BRICS-lande, Rusland er ramt af sanktioner og faldende oliepriser, i Indien går det lidt bedre, Sydafrika er i frit fald og i Brasilien er såvel økonomisk som politisk på randen af en eksplosion. I Europa har krisen betydet voldsomme spareprogrammer, mest dramatisk i Grækenland, hvor IMF og EU tvang befolkningen gennem flere parlamentsvalg uden at ændre noget som helst ved det omfattende privatiserings- og spareprogram. I de sidste år af sit liv kæmpede Stuart Hall med at analysere krisen og neoliberalismen. Og det var svært for Hall. I teksten "The Neoliberal Revolution" fra 2012 lægger han ud med at konstatere, at "økonomien et eller andet sted er helt central i det her", men fortsætter så og henviser til Gramsci og hans diktum; at kriser aldrig kun er økonomiske, kriser er også et spørgsmål om politik og ideologi (Hall 705). Det er der slet ikke nogen tvivl om, men problemet er blot, at Hall meget karakteristisk ikke desto mindre kun foretager en analyse af neoliberalismen som et ideologisk fænomen og ikke forankrer sin analyse i en redegørelse for de strukturelle transformationer, der har fundet sted med verdensøkonomien fra sidst i 1960'erne og frem, og dermed reduceres neoliberalismen til et spørgsmål om politiske valg. Det politiske ender på den måde med at være billedpolitik i en meget smal forstand, hvor det handler om at producere en ideologi og gøre den hegemonisk. Jf. min kritik af Halls sidste større værk, *The Kilburn Manifesto: After Neoliberalism*, i *Krise til opstand*.

16 Og som vi ved fra Marx' elvte Feuerbach-tese, følges analyse nødvendigvis af handling. I marxismen hænger analysen af den kapitalistiske produktionsmåde sammen med ophævelsen af kapitalen og alle dens dominansformer (varen, lønarbejdet, ejendomsretten, mv.). Det er projektet, intet mindre. Altså kritik som et revolutionært projekt, hvor vanvittigt det end lyder i en vestlig akademisk kontekst som den danske. Fortolke for at forvandle, det var filosofiens opgave for den unge Marx. Det betyder ikke, at der er et program, der bare skal realiseres, "det er på

Mikkel Bolt er lektor ved Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet. Seneste udgivelser inkluderer: *Samtidskunstens metamorfose* (2016), "The Spectacle of de Gaulle's coup d'état: The Situationists on de Gaulle's coming to power", *French Cultural Studies* 27:1 (2016) og *Gæstfrihed i kunst og politik* (2016), red. m. Peter Borum, Else Marie Bukdahl og Ettore Rocca.

IN SHOUTING DISTANCE OF MARXISM

A Contribution to the Critique of the Critique of Critique (Latour, Foucault, Marx)

In the last couple of decades, critique has come in for a heavy beating: Critique is based on problematic notions of depth and exposure where the critic takes up a position of critical distance that presumes mastery over the material by revealing hidden depths beneath the surface. This article traces significant episodes in the development of this anti-critical critique by embedding it in a longer historical trajectory that has to do with an initially internal Marxist self-critique that paves the way for a downright dismissal of Marxism and the critical analysis of the capitalist mode of production. The article moves backward starting with Bruno Latour and his analysis of critique's collapse to Michel Foucault and his complicated relationship to Marx and Marxism, ending with a call for a return to an analytic position that is in shouting distance to Marxism.

ingen måde en opskrift på en hurtig heltedåd *ante rem*, men står midt *in re*, i en omhyggelig undersøgelse, en filosoferende sammenhængs-udforskning af den vanskeligste virkelighed", som Ernst Block skriver (Bloch 323). Analysen skal ikke bare underordnes handlingen. Det er derfor, Marx benytter den lidt specielle term "verändern", der ikke kun betyder 'at ændre', men også har betydningen 'at gøre noget anderledes'. Der er således ikke tale om nogen simpel relation, hvor fortolkningen bare skal virkeliggøres, hvor analysen skal realiseres. "Filosofferne har kun fortolket verden forskelligt, men hvad det kommer an på, er at *forandre* [verändern] den" (Marx, "Teser om Feuerbach" 12). Forbindelsen mellem analyse og handling, fortolkning og aktion er tricky. Blanchot skriver, at der er en mangfoldighed af tungemål i Marx (og marxismen): "altid på samme tid stiltiende og voldelig, politisk og videnskabelig, direkte, indirekte, hel og fragmenteret, langvarig og næsten øjeblikkelig" (Blanchot). Hvad er forbindelsen mellem interpretation og ændring? Det er nødvendigt at handle, kapitalismen skal ophæves, dét er udgangspunktet, det ekstra-tekstuelle engagement, der sætter parentes om tekstens partikulære specificiteter og de lokale detaljer, men at ændre verden kræver en anden fortolkning af verden, så hvad kommer først?

KEYWORDS

EN: Critique; Foucault, Michel; Latour, Bruno; Marxism; Cultural Studies
DA: Kritik; Foucault, Michel; Latour, Bruno; marxisme; Cultural Studies

LITTERATUR

- Adorno, Theodor W. & Max Horkheimer. "Diskussion über Theorie und Praxis" [1956]. Max Horkheimer: *Gesammelte Schriften. Band 13: Nachgelassene Schriften 1949-1972*. Frankfurt: Fischer, 1989: 32-72.
- Adorno, Theodor W. *Nachgelassene Schriften. Abteilung IV: Vorlesungen. Band 13: Zur Lehre von der Geschichte und von der Freiheit (1964/1965)*. Frankfurt: Suhrkamp, 2001.
- Althusser, Louis. *For Marx [Pour Marx, 1965]*, oversat af Jens Toft. København: Rhodos, 1969.
- Althusser, Louis. "Ideologi og ideologiske statsapparater" ["Idéologie et appareils idéologiques d'état, 1970]. Ukendt oversætter. Louis Althusser & Nicos Poulantzas: *Om ideologiske statsapparater. Om marxisme og retten*. København & Århus: Monde, 1972: 13-71.
- Anderson, Perry. *Betragtninger over marxismen i den vestlige verden [Considerations on Western Marxism, 1976]*. Oversat af Christian Koch. København: Suenson, 1977.
- Audier, Serge. *Penser le 'néolibéralisme'. Le moment néolibéral, Foucault et la crise du socialisme*. Lormont: Le Bord d l'Eau, 2015.
- Balibar, Etienne. "Foucault et Marx. L'enjeu du nominalisme" [1989]. *La crainte des masses*. Paris: Galilée, 1997: 281-319.
- Barthes, Roland. *Mytologier [Mythologies, 1957]*. Oversat af Jens Juhl Jensen. København: Gyldendal, 1996.
- Blanchot, Maurice. "Marx' tre tungemål" [Les trois paroles de Marx", 1964]. Oversat af Mikkel Thykier. *Mr Antipyrine 3* (under publicering).
- Bloch, Ernst. *Das Prinzip Hoffnung. Erster Band [1954]*. Frankfurt: Suhrkamp, 1973.
- Blok, Anders & Torben Elgaard Jensen. "We would like to do a bit of science studies on you. Interview med Bruno Latour". *Bruno Latour. Hybride tanker i en hybrid verden*. København: Hans Reitzel, 2009: 223-247.
- Bolt, Mikkel. *Krise til opstand. Noter om det igangværende sammenbrud*. Aarhus: Antipyrine, 2014.
- Brennan, Timothy. *Wars of Position: The Cultural Politics of Left and Right*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press, 2006.
- Christofferson, Michael Scott. *French Intellectuals against the Left: The Antitotalitarian Moment of the 1970s*. New York & Oxford: Berghahn, 2004.
- Cohen, Sande. *Passive Nihilism: Cultural Historiography and Rhetorics of Scholarship*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press, 1999.
- Cusset, François. *French Theory. Foucault, Derrida, Deleuze & Cie et les mutations de la vie intellectuelle aux États-Unis*. Paris: La Découverte, 2003.
- Debord, Guy. *Skuespilsamfundet [La société du spectacle, 1967]*. Oversat af Ole Klitgaard. København: Rhodos, 1972.

- Denning, Michael. *Culture in the Age of Three Worlds*. London & New York: Verso, 2004.
- Fisher, Mark. *Capitalist Realism: Is there no Alternative?* London: Zero Books, 2009.
- Foster, Hal. *Bad New Days: Art, Criticism, Emergency*. London & New York: Verso, 2015.
- Foucault, Michel. *Ordene og tingene. En arkæologisk undersøgelse af videnskaberne om mennesket* [Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines, 1966]. Oversat af Christian Svendsen. København: Spektrum, 1999.
- Foucault, Michel. *Viljen til viden. Seksualitetens historie I* [La volonté de savoir. Histoire de la sexualité, 1976]. Oversat af Søren Gosvig Olesen. København: Det lille Forlag, 1994.
- Foucault, Michel. "Par-delà le bien et le mal" [1971]. *Dits et écrits 1954-1988*, vol. II. Paris: Gallimard, 1994, 223-226.
- Foucault, Michel. *La société punitive. Cours au Collège de France (1972-1973)*. Paris: EHESS, Gallimard & Seuil, 2013.
- Foucault, Michel. "Qu'est-ce que la critique?" [1978]. *Qu'est-ce que la critique? suivi de La culture de soi*. Paris: Vrin, 2015, 33-80.
- Foucault, Michel. "Le sujet et le pouvoir" [1982]. *Dits et écrits 1954-1988*, vol. II. Paris: Gallimard, 1994, 1982: 222-243.
- Foucault, Michel. "L'éthique du souci de soi comme pratique de la liberté" [1984]. *Dits et écrits 1954-1988*, vol. IV. Paris: Gallimard, 1994: 708-729.
- Furet, François. *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au xxe siècle*. Paris: Calman Lévy & Robert, 1995.
- Garo, Isabelle. *Foucault, Deleuze, Althusser & Marx. La politique dans la philosophie*. Paris: Demopolis, 2011.
- Hall, Stuart. "Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post-Structuralist Debates". *Critical Studies in Mass Communication* 2 (1985): 91-114.
- Hall, Stuart. "Cultural Studies and its Theoretical Legacies". Red. Lawrence Grossberg, Gary Nelson & Paula Treichler. *Cultural Studies*. Durham & London: Routledge, 1992: 277-294.
- Hall, Stuart. "The Formation of a Diasporic Intellectual: An interview with Kuan-Hsing Chen". Red. David Morley & Kuan-Hsing Chen. *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. London & New York: Routledge, 1996: 484-503.
- Hall, Stuart. "The Neoliberal Revolution". *Cultural Studies* 25:6 (2012): 705-728.
- Harman, Graham. "The Road to Objects". *Continent* 3:1 (2011): 171-179.
- Kastrissianakis, Konstantin. "We Are all Reactionaries Today: Interview with Bruno Latour". IN: *Re-public re-imaging Democracy* 2007, online: <http://www.re-public.gr/en/?p=129>
- Kelly, Mark. "Foucault against Marxism: Althusser beyond Marxism". Red. Jerrey Habjan & Jessica White. *(Mis)readings of Marx in Continental Philosophy*. Houndmills: Palgrave, 2014, 83-98.
- Latour, Bruno. *Pasteur: guerre et paix des microbes suivi de Irréductions* [1984]. Paris: La Découverte, 2001.
- Latour, Bruno. "Why has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern". *Critical Inquiry* 30:2 (2004): 225-248.
- Latour, Bruno. "An Attempt at a Compositionist Manifesto". *New Literary History* 41:3 (2010): 471-490.

- Lazzarato, Maurizio. *Gouverner par la dette*. Paris: Les Prairies ordinaires, 2014.
- Marx, Karl. "Teser om Feuerbach" ["Thesen zur Feuerbach", 1845], oversat af Henriette Møller. *Skrifter i udvalg. Den tyske ideologi & Filosofiens elendighed*. København: Rhodos, 1974, 12.
- Marx, Karl. *Kapitalen. Kritik af den politiske økonomi* [Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie, 1863-1883], oversat af Gelius Lund. København: Rhodos, 1970-1972.
- Mitchell, Timothy. "The Limits of the State: Beyond Statist Approaches and Their Critics". *The American Political Science Review* 85:1 (1991): 77-96.
- Mitchell, Timothy. *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*. London & New York: Verso, 2011.
- Nigro, Roberto. "Foucault lecteur et critique de Marx". Red. Jacques Bidet & Eustache Kouvélakis. *Dictionnaire Marx Contemporain*. Paris: PUF, 2001, 433-446.
- Noys, Benjamin. *The Persistence of the Negative: A Critique of Contemporary Continental Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
- Noys, Benjamin. "The Discreet Charm of Bruno Latour". Red. Jerrey Habjan & Jessica White. *(Mis)readings of Marx in Continental Philosophy*. Houndmills: Palgrave, 2014, 195-210.
- Palotta, Julien. "L'effet Althusser sur Foucault: De la société punitive à la théorie de la reproduction". Red. Jacques Bidet & Eustache Kouvélakis. *Dictionnaire Marx Contemporain*. Paris: PUF, 2001, 129-142.
- Postone, Moishe. "History and Helplessness: Mass Mobilization and Contemporary Forms of Anticapitalism". *Public Culture* 18:1 (2006): 93-110.
- Postone, Moishe. "Thinking the Global Crisis". *The South Atlantic Quarterly* 111:2 (2012): 227-249.
- Rancière, Jacques. *La Méésentente. Politique et philosophie*. Paris: Galilée, 1995.
- Rorty, Richard. "Feminism, Ideology and Deconstruction: A Pragmatist View". Red. Slavoj Žižek. *Mapping Ideology*, London: Verso, 1995, 227-235.
- Said, Edward. "Orientalism Reconsidered". *Cultural Critique* 1 (1985): 89-107.
- Sartre, Jean-Paul. "Élections, piège à cons" (1973). *Situations X. Politique et autobiographie*. Paris: Gallimard, 1976: 75-87.
- Stiegler, Bernard. *De la misère symbolique 2. La catastrophe du sensible*. Paris: Galilée, 2005.
- Stiegler, Bernard. *États de choc. Bêtise et savoir au XXIe siècle*. Paris: Mille et une nuits, 2012.
- Stiegler, Bernard. *Pharmacologie du Front National*. Paris: Flammarion, 2013.
- Traverso, Enzo. *Où sont passés les intellectuels? Conversation avec Régis Meyran*. Paris: Textuel, 2013.
- White, Hylton. "Materiality, Form and Context: Marx contra Latour". *Victorian Studies* 55:4 (2013): 667-682.
- Zamora, Daniel & Michael Behrendt. Red. *Foucault and Neoliberalism*. Malden & Oxford: Polity Press, 2015.

